

Söndag 6 augusti är det dags igen
för
**Naturskyddsföreningens
slåttergille i Muren**

I 15 år har vi nu bedrivit naturvård i Muren
och vi ska göra det i minst 15 år till
Möt upp på ängens fäll
och se till att slåtterfibbla, brudsporre och
alla pollinerarnas skara får fortleva
i spåren efter torparnas och mularnas
förfinade skapelse!

Klockan 09.00 drar vi igång jobbet
och gör rätt för sillen!
Alla medlemmar är välkomna - och tag gärna med
vänner och bekanta!

MERGUS

Nr 1 2000

Årg 11

**STOPPA ENFALDEN!
RÄDDA MÅNGFALDEN!**

Surahammars
Naturskyddsförening

Mergus

Nr 1 2000 Årg. 11

Kontaktblad för
Surahammars
Naturskyddsförening

Mergus utges med 1 - 3 nummer per år och är gratis för medlemmarna. Bidrag (uppsatser etc) mottages tacksamt. Adress: Mergus c/o Tom Sävström, Stenbovägen 12, 735 34 Surahammar, Tfn: 0220-33729.

Bli medlem. Ge Ditt stöd till verksamheten och skyddet av vår natur! Bli medlem! Det kostar 230 kr. Familjemedlemsavgift 30 kr. I avgiften ingår tidskriften Sveriges Natur. Sätt in medlemsavgiften på postgiro 90 19 09-2.

Flora- och faunavård. I föreningens regi och i samarbete med andra intressenter bedriver vi flora- och faunavårdsprojekt i Muren, Kohagen, Billsbo m fl. platser. Arbetet går ut på att bevara värdefulla natur- och kulturområden med dess växt- och djurliv.

Styrelsen:

Välkommen med frågor om förenings-
ärenden - slå en signal!

Tom Sävström 337 29
Marianne Svärd 302 76
Frank Nilsson 302 87
Mikael Leppälampi 315 24
Kjell Andersson 337 31
Conny Öhrman 309 59

Omslag: Tre svampar tillhörande natur-
betesmarkernas mångfald; grön gul vaxing,
vridfingersvamp och purpurbrun jordtunga.
Teckning: Tom Sävström

Innehåll Mergus 1 - 00:

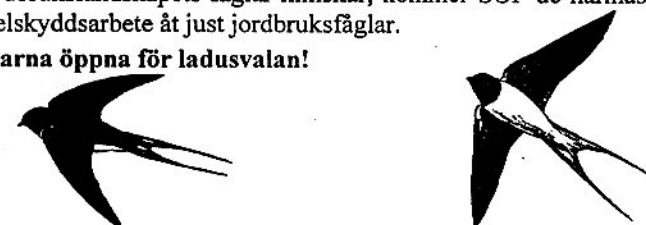
- 3 Kommentaren
- 4 Pestskräp - Pestilensrot
- 6 Vår fåglarnas ankomst 2000
- 7 Livet i naturbetesmarkerna - med
inriktning på svamparna
- 17 Sett och hört i markerna
- 20 Bombmurklan påträffad på nya lokaler
- 22 Mossnycklar i gammal sidvallsäng
- 23 I sparvugglans skog
- 24 Slättergille i Muren

Kommentaren

Det finns tydligen en uppfattning inom jordbruksverket att ladusvalor hör till de djur som utgör en potentiell riskspridare av salmonella. Veterinärer inom verket grundar sig på någon EU-regel som dock enbart behandlar tama fjäderfä - d v s tamhöns. Hur ladusvalan kommit in i bilden är en gåta. Ett inslag i ett av STVs nyhetsprogram upprörde en bred allmänhet och inte minst många lantbrukare.

I senaste numret av Vår Fågelvärld skriver SOFs ordförande Lars Lindell; "Ladusvalorna hör till den svenska själen, precis som Valborg, midsommarsill, allemansrätt eller Lucia". Och visst är ladusvalan en populär fågel, precis som sädesärla, koltrast, gök, stare och sånglärka. Dessa fåglar är mycket omtyckta, inte minst hos lantbrukaren och bonden. Genom att ladusvalorna, liksom många andra av jordbrukslandskapets fåglar minskar, kommer SOF de närmaste åren att ägna fågelskyddsarbete åt just jordbruksfåglar.

Håll lagårdarna öppna för ladusvalan!

Vi vill även uppmärksamma en annan betydande aspekt för svalorna; att rädda lagårdarna mot förfall! Var ska annars svalorna bo?! Lägligt i tiden kommer också SNFs jordbrukskampanj i år "Stoppa enfalden - Rädda mångfalden"! Och vi uppmärksammar i detta Mergus-nummer några naturbetesmarker i vår kommun som har mycket höga natur- och kulturvärden. Det är ju också där vi finner svalornas livsvillkor.

Det måste finnas bönder - det måste finnas kor!

För att spinna vidare på odlingslandskapets mångfald låter vi Harry Martinsson hylla daggmaken - "den nedre bonden" - vem vördar honom?

Styrelsen/Tom Sävström/kretsordförande

Vem vördar daggmaken
odlaren djupt under gräsen
i jordens mull

Han håller jorden i förvandling
Han arbetar helt fylld av mull
stum av mull och blind

Han är den undre, den nedre bonden
där åkrarna klädas till skörd
Vem vördar honom,
den djupe, den lugne odlaren
den evige grå lille bonden i
jordens mull!

Pestskråp - Pestilensrot

Av Harald Wederus

Det är två svenska namn på den storvuxna ört, som man kan beskåda intill Lisjöbäcken. De lärda botanister, som på sin tid skulle hitta på ett lämpligt latinskt namn hade svårare att bestämma sig. Det finns fyra olika varianter:

Petasites officinales
Tussilago petasites
Petasites vulgaris
Petasites hybridus

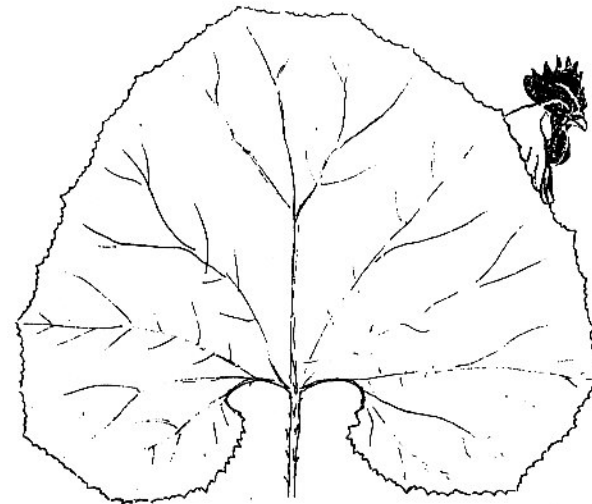
Det enda man kunnat enas om var tydligen *Petasites* och det är förklarligt. Det kommer av ordet "petasus", som betyder en hatt med vida brätten. Man tänker på bladen, som kan bli upp till 75 cm i diameter. De största i svenska floran. Det berättas att utegående höns gärna kröp in under dem och var då skyddade för hök och hållregn.

Det var Linné som först tyckte att växten borde höra till *Tussilago*-släktet. Väl närmast eftersom den i likhet med hästhoven utvecklar knoppar redan på hösten för att sedan tidigt på våren kunna slå ut i blom. För båda gäller att bladen kommer först längre fram på sommaren. Men blommorna har ingen likhet. Pestskråpets är blekröda i tät klase. Honblommor har inte

påträffats i Sverige och det kan följaktligen inte bli några frön. Men växten sprider sig ändå snabbt i lämpliga jordar medelst långa utlöpare från rotstocken.

Av ovannämnda namn skulle annars begreppet "officinales" vara lämpligt. Det betyder medicinalväxt och det är som sådan denna planta är känd. Bladen har en sårlikande effekt, men det är framför allt dekokt på rotstocken som ansågs verksamt. Den innehåller garvsyra, en alkaloid och en flyktig olja. Beskrives som skarp i smaken och illaluktande. Var starkt svett drivande och ansågs hjälpa mot pesten, en farsot, som med jämna mellanrum härjande drog fram genom våra bygder. "Ont skulle med ont fördrivas" tyckte man och en verksamt medicin borde därför i alla hänseenden vara vedervärdig. I det avseendet tycks det här medikamentet fylla alla rimliga anspråk. Nyttjades även mot boskapskrämpor och användes långt in i senare tid inom homeopatin som medel mot njurkolik och huvudvärk.

Att växten inte ursprungligen är inhemsk är fullt klart. Den har kommit in söderifrån och anses hårdig upp till Mälardalen och något norrut. Men när

infördes den och av vem eller vilka? Det ligger nära till hands att förmoda att det var munkarna i klostren som medfört den. I avsaknad av en utbildad läkarkår var det klostren som stod för sjukvården. I synnerhet var det cisterciensmunkarna, som från Frankrike medförde en mängd medicinal- och kryddväxter till sina nybyggda kloster (Vreta, Alvastra m fl.) på 1100-talet. En del anser dock att växten troligen infördes först under 1600-talet. Om så är fallet, vilka var det som vid den tiden förde med sig impulser söderifrån? Vallonerna? I så fall borde man hitta växten vid vallonbruken i Uppland. Kanske spred den sig därifrån till andra jämrbruk. Men detta är bara spekulationer. Faktum är dock att den förekommer vid många bruksorter söderöver. Tex vid gamla hålldammar vid Aspa och Dohnafors i Närke. Noterades från Lisjö omkring 1913, men försvann sedan. Har blivit införd där i senare tid. Delar växtplats med förvildad videkornell (*Cornus suecica*).

Man kan fråga sig om pestilensroten motsvarade förväntningarna och verkligen kunde bota eller lindra pesten. Det framgår inte av skrifterna men det är klart att man tillgrip alla tänkbare hjälpmedel. För övrigt är ju flera av de gamla läkeörterna fortfarande aktuella och saluförs i hälsokostbutiker. Tex vänderoten (*Valeriana officinales*) och johannesörten (*Hypericum perforatum*). Den förra som lugnande medel, den senare som uppiggande. Speciellt om den användes som krydda i dekokten "Hirkum-pirkum".

Litteratur;

W.A. Wall: Westmanlands Flora, 1852.
 C.F. Nyman: Utkast till svenska växters naturalhistoria, 1867.
 C.A. Lindman: Nordens Flora, 1974.
 Harald Nielsen: Läkeväxter förr och nu, 1976.
 Ulf Malmgren: Västmanlands Flora, 1982.

Vårfåglarnas ankomst 2000

av Mikael Leppälampi

(Sammanställning och teckningar)

FEBRUARI

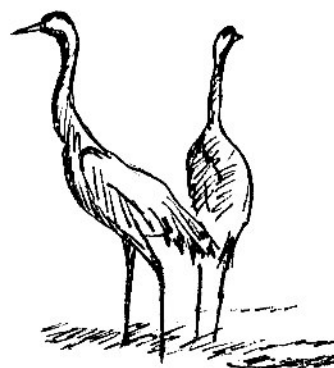
- 11 Stare
- 12 Dubbeltrast
- Sångsvan
- Kanadagås
- 13 Skogsduva
- 19 Häger
- 23 Ringduva
- Sävsparv
- 28 Tofsvipa
- Sånglärka
- 29 Sädgås
- Ormvråk

MARS

- 19 Trana
- 21 Bläsand
- Kricka
- Ljungpipare
- Enkelbeckasin
- Morkulla
- Skrattmås
- Ängspiålrka
- Sädesärå
- Taltrast
- Hämpling
- 22 Vigg
- 26 Järnsparv
- 30 Fiskgjuse
- Tornfalk

APRIL

- 2 Rödhake
- Blå kärrhök
- 4 Storlom
- Brunand
- Skogssnäppa
- 5 Brun kärrhök

- 6 Storspov
- Stenfalk
- 12 Rödbena
- 16 Rödröm
- Stjärtand
- Skedand
- Hussvala
- Stenskvätta
- Gransångare
- 18 Årta
- 19 Lövsångare
- 20 Drillsnäppa
- Ladusvala
- 21 Trädpilålrka
- 22 Dvärgbeckasin
- Gluttsnäppa
- SvartVit
- flugsnäppare
- 23 Svarhakedopping
- Grönbenå
- Fisktårna
- Gulårlå
- 24 Brushane
- Rödstjårt
- Buskskvåtta
- 26 Svarthåtta
- 27 Göktyta
- 28 Årtsångare
- Grönsångare
- Rörsångare
- 30 Svartsnäppa
- Såvsångare

Livet i naturbetesmarkerna - med inriktning på svamparna

av Tom Sävström Text och teckningar

"Denna uppsats tillågnas särskilt de lantbrukare i Surahammars kommun som vårdar jordbrukslandskapet"

1995 bildades Surahammars svampgrupp (SSG) med syfte att genom inventeringar öka våra kunskaper om svampfloran i Surahammars kommun. Under dessa år har vi inte upplevt maken till svampår som säsongen 1998. Det gäller i alla händelser "ängssvamparna", vilka vi främst hittar i de sk naturbetesmarkerna. Vi gjorde under året så pass många fina och överraskande fynd att vi tycker det värt att presentera delar av materialet i Mergus. Bl a har vi hittat flera arter som tidigare inte uppmärksammats i landskapet Västmanland.

Många naturmänniskor med botaniskt intresse har genom åren givit oss goda kunskaper om ängs- och hagmarkernas kärlväxtflora. Däremot är svampfloran i dessa gråsmarker tämligen outforskad, med vissa undantag, skall tillåggas. (Se under presentationen av Muren).

En viktig dokumentation av naturbetesmarkernas kärlväxtflora finns också i den landsomfattande ängs- och hagmarksinventeringen, som genom-

fördes 1989 i Naturvårdsverkets och länsstyrelsernas regi. Inte heller i denna ges ängssvamparna något utrymme.

De senaste åren kan dock, glädjande nog, ett ökat svampintresse skönjas och det sett i ett nationellt perspektiv. Många mykologer har fått upp ögonen för ängssvamparna, kanske beroende på att de växer i en alltmer hotad biotop. I SSG avser vi att kommande år ytterligare intensifiera utforskandet av naturbetesmarkernas svampflora, och vid framtida diskussioner om den biologiska mångfalden i ängs- och hagmarker, kan vi se till att svamparna får sin rättmätiga plats.

Innan jag går in på presentationen av områden och arter, görs ett försök att klargöra vissa begrepp, samt görs en "utvikning" kring betesmarker etc. Sist presenteras och kommenteras främst de rödlistade arterna.

Namnsättningen följer Ekologisk katalog över storsvampar, ArtDatabanken 1998.

Naturbetesmarken

Efter ängen är naturbetesmarken odlingslandskapets artrikaste och arttätaste biotop. Liksom ängen har den inte utsatts för allvarliga ingrepp. Den har t ex aldrig kultiverats eller konstgödslats. I naturbetesmarken kan man hitta 20-30 arter av blommor och gräs per kvadratmeter. Betet gör att inga växtarter tar överhanden utan många arter kan växa tillsammans på en liten yta. Den rika floran lockar till sig många insekter och fåglar. I betesmarken finns också många dygglivande skalbaggar och andra djur. Och som sagt, en mycket spännande svampflora.

Ängen

Några större arealer gammal genuin slåtteräng finns inte längre kvar i Surahammars kommun. De inskränker sig till de områden i Muren och i Djupebo som hävdas av den ideella naturvården - (Naturskyddsföreningen och Ramnäs-Virsbo naturklubb). Självfallet ingår dessa marker i inventeringen. Nämnas ska att delar av strandängarna i naturreservatet Gnien numera maskinslåttas.

Naturbetesmarken och ängen benämns ibland också naturliga fodermarker.

Att se betesmarken ur ett "helhetsperspektiv"

Hur kan då en "typisk" betesmark se ut? Vilka olika biotoper och "element" kan de innehålla? Ja, ingen hage är den andra lik, kan man snart konstatera - så i det avseendet kan vi tala om variation och mångfald i landskapet. I de flesta fall innehåller en betesmark

flera markslag och småbiotoper. Erfarenhet och kunskap är därför viktiga egenskaper när man går ut och försöker sig på att "läsa" landskapet.

Vanligt är att det finns ett inslag av f d åkermark där odling upphört till förmån för betesvall. Där finns partier med stenig, lättare morän och även sandmarker. Vi kan finna fuktigare marker, strandängar, solitära träd, träddungar och skogspartier, träd- och buskfria marker, bäckraviner, diken, odlingsrösen, småvatten m m. Vissa betesmarker kan ha tämligen små partier med torra moränbackar eller fuktängar, (som kan ges epitetet naturbetesmark), där sällsynta växter och svampar förekommer. I dessa blir den f d åkerarealen ett viktigt komplement och en förutsättning för, att området ska bli tillräckligt stort, och därmed av markägaren anses intressant ur betessynpunkt. Därför är också den gamla åkerarealen, trots dess tämligen triviala flora, ett viktigt inslag när en betesmark skall bedömas ur naturvårdssynpunkt. Genom att arbeta med hela, större sammanhängande landskap, innehållande flera biotoper, säkerställs kontinuiteten och chansen för floran att överleva och sprida sig ökar.

Regn - en viktig förutsättning

Alla soldyrkare får ursäkta, men som mykolog ber man ibland till högre makter om regn - mycket regn och jämt fördelat över säsongen. I jämförelse med kärlväxterna är svamparna en betydligt mera "opålitlig" organismgrupp, där fruktkroppsbildningen vissa år helt kan utebli eller vara

mycket sparsam. Det är framförallt efter regnrika somrar som denna svampflora kan få en riklig uppblomstring. Om sommaren varit torr tycks det inte räcka med höstregn (Nitare 1988). Förmodligen behöver arterna en lång period med kontinuerlig markfuktighet för att utveckla fruktkroppar ovan jord. Ängssvamparna uppträder ofta sent på säsongen med ett maximum i september och oktober, och de kan sedan uppträda fram till senhöstens hårda frostnätter sätter in.

Dokumentationen

Alla storsvampar som hittas inom en betesmark kommer att dokumenteras, i den mån vi inom SSG kan ge dem ett namn. Dock kommer särskilt intresse ägnas åt de grupper som inom mykologin går under termen "ängssvampar", d v s vaxskivlingar (Hygrocybe), rödskivlingar (Entoloma), småfingersvampar (Clavaria, Ramariopsis m fl) samt jordtungor (Geoglossum,

Microglossum, Trichoglossum). I betesmarker med träd och träddungar förekommer i regel död ved i form av lågor och stubbar, så även vedlevande svampar (tickor och skinn) kommer att uppmärksammas och dokumenteras.

Följeslagare till "ängssvamparna"

En vaxskivlingsäng är fattig på växttillgänglig näring i form av kväve och fosfor, vilket återspeglas i vegetationens sammansättning. Karakteristiska följeslagare till vaxskivlingsängens svampflora är bl a knippfryle, låsbräken, vanlig ögontröst, bockrot, jungfrulin, liten blåklocka, brunört, blåsuga, smultron och gråfibbla. Med dessa arter i minnet vet Du som brukar botanisera i betesbackarna också var de finaste ängssvamparna i regel förekommer. Vissa exklusiva arter kan tillkomma, t ex fältgentiana. Här gäller dock; ingen regel utan undantag. Sällsynta kärlväxter kan nämligen helt saknas även i mycket svamprika marker.

Gråfibbla och knippfryle tillhör ängssvampsamhällets följeslagare.